

AŞIQ SƏNƏTİNDƏ ƏLƏSGƏR MƏRHƏLƏSİ

THE LEVEL OF ALASGAR IN ASHUG ART

ПЕРИОД АЛЕСКЕРА В АШЫГСКОМ ИСККУСТВЕ

Xatirə BƏŞİRLİ

Filologiya elmləri doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan

Ədəbiyyatı Muzeyinin Elmi işlər üzrə direktor müavini

bashirli58@mail.ru

Summary

One of the ancient genres of Azeri literature is ashug poetry. It goes back to Dede Gorgud times with its roots. This type of art was widespread in the 19 century among Transcaucasian nations. People composed legends about heroes, who struggled against local feudal landlords and foreign invaders. Dastan “Gachag Nabi” was a wide-spread one. Ashugs, folk singers, playing in the string musical instrument saz, performed dastans in wedding parties, traditional holidays.

On He was born in Geyche province of Irevan. From childhood Alesker was interested in ashug poetry, so he became the student of famous Ashug Aly. Talented and passionate Alesker soon became the best ashug of the province. He became honorable participant of weddings, which were held in Irevan, Nakhchivan, Karabagh, Georgia. He took part in the ceremonies and competed with ashugs. In one of such ceremonies he won the competition and became famous in the province. In 1918 the province was ravaged by armenian dashnaks and Alesker’s family was obliged to leave for Kelbadjar. In 1921 he came back to his native village where he died and buried.

Alesker rose the ashug art to a high level in his creative activity. He became famous not only in Azerbaijan, but also in Turkey, Iran, Daghestan.

Key words: Ashug poetry, Alasgar’s school, poem genres

Резюме

Ашыгская поэзия – одно из мощных видов литературного творчества, издавна укоренившегося в кровной памяти народа. Одним из прославленных ашыгов эпохи бил ашыг Алескер, который по праву считается самым ярким представителем устного народного творчества.

Творчество Ашыга Алескера многогранно. Наряду с пением, сопровождаемым игрой на сазе, он сочинял к своим стихам музыку. Стихи Ашыга Алескера можно разделить на две части: к первой относятся гошма, герайлы, теджнисы, восхваления и другие любовные стихи; вторая часть охватывает стихи, посвященные конкретным событиям, личностям, дается

также критике общественных язв. Особо отличаются оригинальностью его тедежнисы. Говорят, именно Ашыг Алескер создал форму «додагдеймез». В его стихах отразилась чарующая природа Азербайджана. Ярким примером является стихотворение «Горы», написанное редифом.

Ключевые слова: ашыгская поэзия, школа Алескера, стихотворные формы

XV əsrdə fəaliyyətə başlasalar da, əsasən XVI əsrdə formalaşma prosesini tamamlayan aşiq ədəbiyyatı XIX-XX əsrlərdə Ələsgərlə zirvə nöqtəsinə qalxdı. Həm ifaçılığı, həm aşiq şeirinə gətirdiyi yenilikləri, həm dastan ifaçılığı, həm də yetişdirdiyi şagirdləri ilə Aşiq Ələsgər özündən sonra böyük bir irs qoyub getdi. Bunun başlıca səbəbi Aşiq Ələsgərin aşiq şeirinin bütün növlərində yazması, fitri istedadı ilə dövrünün digər aşiq-larından fərqlənməsidir. Digər tərəfdən Aşiq Ələsgər öz yaradıcılığında ən yaxşı şair, xanəndə, musiqiçi və aktyor xüsusiyyətlərini birləşdir-diyindən Ələsgər adı ilə bilinən bir məktəb yaratmışdır.

Aşiq Ələsgərin poetik irsi sadəcə Göyçə aşiq mühiti içində deyil, eyni zamanda Borçalıda, Gəncəbasarda, Qarabağda, bundan başqa Türkiyə aşiq mühitində də geniş yayılmışdır. Dövrünün və sonrakı aşiq nəslinin böyük əksəriyyəti onun yaradıcılığının təsiri altında qalaraq aşiq sənətində yeni forma və janr gətirmişlər. Onun aşiq ədəbiyyatına gətirdiyi yeniliklər daha çox şeir formalarında özünü göstərir.

Xəstə Qasım, Abdalgülablı Aşiq Valeh, Hüseyn Şəmki, Molla Cümə, Hüseyn Bozalqanlı, Növrəs İman, Aşiq Şəmşir, Mikayıl Azafli və başqa aşıqların qoşma, təniz, divani, müxəmməs və başqa şeir şəkilləri ilə ifadə olunmuş “əvvəlxır” formasında yazdıqları şeirləri Aşiq Ələsgərin bu janrda yeni söz deməsinə əngəl olmamışdır. Aşığın əvvəlxır şeir növündə yazdığı əsəri aşiq sənətində özünəməxsus yer tutur. Aşiq Ələsgər aşiq şeirinin az işlədilən dildönməz, dodaqdəyməz, dodaqdəyməz yedəkli təniz, dodaqdəyməz divani, müəmma, əliflam və başqa şeir şəkil və janrlarını ya ilk dəfə ifa etmiş, ya da onlara yeni məna və forma vermişdir. Məsələn, dilin ağız boşluğunda dönməsinə səbəb olan “l, r” samitlərinin işlənmədiyini sözlərdən qurulan gəraylı, qoşma və tənizlərə dildönməz deyilir. Aşiq Ələsgərin dildönməz, dodaqdəyməz və s. növlərdə yazdığı şeirləri sənətkarlıq xüsusiyyətləri ilə seçilir. Çox az işlədilən bu şeirə nümunə üçün bir nümunə verək:

Gözüm sağı, sabah çağı,
Geyək ağı, gəzək bağı.
Hamı sevib bu sayacağı
Qaymağa, həm yağa bax-bax.

Əziz ayə, müəmmayə,
Salsan sayə, bu məvayə,
Səbəb sənsən bu sevdəyə
Böyük ağa, sağa bax-bax!

Aşıq şeirində əliflam adlanan və divan ədəbiyyatında da istifadə edilən bir şeir şəkli vardır. Əliflamlar böyük əksəriyyətlə dini-təsəvvüfi səciyyə daşıyır. İlk hərfi (əlif), istisnasız olaraq, “Allah” kəlməsi ilə bağlandığından, əliflam şeirlərinin sonrakı hərfdüzümündə də Qurani-Kərim və şəraitlə əlaqədar mətləblər dilə gətirilir. Bu şeir şəkli bütövlükdə ərəb əlifbasındakı hərflər üzərində qurulmuşdur. Belə ki, aşıqlar şeirinin misra və ya bənd başlarındakı hərfə uyğun öz savad, məntiq və istedad imkanlarını göstərməyə çalışırlar. Aşıq Ələsgərlərin doqquz bəndlik əliflam şeirindən üç bəndə diqqət edək:

İbtidakı Əlif – Allah,
“Bey” – birliyə dəlalətədi.
“Tey” – təkdi, vahidi-yekta,
Arif bu elmə bələddi.

“Sey” – sabitdi doğru yola,
“Cim” – ucadı, bax cəlala,
“Hey” – mehribandı halala,
Münkir ondan xəcalətədi.

“Xey” – birdi, xaliqi-əkbər,
“Dal” – doğrar doqquz fələklər.
“Zal” – zikr yelər dildə əzbər,
“Rey” – ol Rəsuli-Əhməddi...

Bununla yanaşı Aşıq Ələsgərin əvvəlaxır şeir növündə yazdığı qoşmaları da vardır. Divan ədəbiyyatında da işlədilən bu şeir şəkli misra başındakı səslə misra sonundakı səsin eyni olması şərtilə yaradılır.

Səslər əsasən samitlərdən ibarət olur. Savadlı aşıqlar kimi (məsələn Molla Cümə) Aşıq Ələsgər də klassik divan ədəbiyyatından gələn janrlardan istifadə edərək aşıq şeirində yeni cığır açmışdır. Aşığın divani şeir şəklinə yazdıqları buna misal ola bilər. Divan ədəbiyyatında da işlədilən bu şeir şəkli misra başındakı səslə misra sonundakı səsin eyni olması şərtilə yaradılır. Səslər əsasən samitlərdən ibarət olur. Ancaq Aşıq Ələsgər divani təcnis və dodaqdəyməz divani şeir formasında da şeirlər yaratmışdır. Aşıq Ələsgərin 16 hecalı üç bəndli dodaqdəyməz divanisi buna misal ola bilər:

Sən şeyirdsən, hey deyirlər,
Dərs al ərəkandan, gədə!

Həqiqətdən dışarısan,
Keçirsən yandan, gədə!

Aşığı isən, saz çalırsan,
Şər ilə işin nədi?!
Dəryalardan xərac alan,
Həya qıl kandan, gədə!

Aşığı Ələsgəri tənisi ustası adlandırılırlar, çünki o, tənisinin onlarla başqa formalarını, məsələn, ayaqlı tənisi, cığalı tənisi, dodaqdəyməz tənisi, diltərpənməz tənisi, gedər-gəlməz tənisi və s. yaratmışdır. Cinaslı qafiyələrdən daha çox ustad aşığılar istifadə etmişlər. Çünki formaca eyni, mənaca müxtəlif sözləri tapmaqla iş bitmir, eyni zamanda onları qafiyə kimi işlətmək də tələb olunur:

Geyibdi qəddinə yar alacanı,
At müjgan oxunu, yarala canı.
İstər Ələsgərdən yar ala canı,
Tökəndə zülflərin, a yana, yana.

Bundan başqa onun tənisləri içində dodaqdəyməz cığalı tənisi növündə yazdığı şeiri də böyük maraqla doğurur:

Əzizi-canı-dil eyni diləxşan,
Yazırsan risalə nə yaxşı-yaxşı.
Qarşıda nə yaxşı
Ləhcən gəlir nə yaxşı
Canan candan əzizdi
Nə Leylidi, nə Yaxşı.

Dil deyir: cananın sadağası can,
Cananı da deyir: nə yaxşı yaxşı.

Yazıq canı yada saldın sən genə
Səd həzar dərdinə getdin sən ginə
Qarşıda sənginə
Atəş yana sənginə
Tərən şikar eylədi.
Çıxdı dağlar sənginə.

Şəcər, ahən çalır səngi sənginə
Yeyir dəni dəhan nə yaxşı yaxşı.

Sonda onu da qeyd etmək lazımdır ki, Aşığı Ələsgərin bir çox şeirlərində ədəb-ərkandan, mərifətdən, həqiqətdən, təriqətdən, hətta irfandan söz açılsa da, aşığın bir sufi şairi olmadığı onun öz yaradıcılığı ilə də təsdiqini tapır, çünki yaradıcılığından gətirilən nümunələr onun təbiət, eşq şairi olduğunu göstərir.